

ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА УКРАЇНИ — складова частина державної служби, що призначена забезпечувати практичну реалізацію зовнішньої політики України, представляти та захищати національні інтереси України у сфері міжнародних відносин, а також права та інтереси юридичних осіб і громадян України за кордоном.

Дипломатична служба як важливий інструмент державної влади виокремилася в особливий вид професійної діяльності: в Європі у системі державного управління сформувалася в епоху Відродження у 14–15 ст., коли з'явилися перші постійні дипломатичні представництва — консульства. «Новою Британською енциклопедією» (1997) дипломатична служба характеризується як «спеціальний орган зовнішньополітичного відомства, що, об'єднуючи дипломатичний і консульський персонал, представляє інтереси власної країни за кордоном та постачає необхідну інформацію, на якій базується зовнішня політика». Сучасна дипломатична служба регулюється відповідними нормативними актами міжнародного права, насамперед Віденською конвенцією про дипломатичні зносини (1961) і Віденською конвенцією про консульські зносини (1963).

На українських землях дипломатичні традиції пов'язані зі становленням і розвитком Київської Русі, які успадкувало й розвинуло Військо Запорізьке, зокрема старшинська рада на чолі з гетьманом і Генеральна військова канцелярія Української козацької держави 1648-1657, які відповідно управляли й здійснювали поточну дипломатичну діяльність. Як зазначає відомий український дипломат А. М. Зленко, «коріння української дипломатії сховане так глибоко за часовими нашаруваннями, за напівправдою і відвертою неправдою, що сьогодні доводиться буквально по крихтах відновлювати національну дипломатичну мозаїку, вишикувати у безперервний ланцюг факти, події, постаті». А «без ретельного, об'єктивного вивчення історії української дипломатії, — наголошує інший авторитетний діяч вітчизняної дипломатичної служби Г. Й. Удовенко, — важко адекватно збагнути логіку сучасних історичних подій, зокрема й становлення зовнішньої політики України».

Основи новітньої української дипломатичної служби закладені в добу Української національно-демократичної революції 1917–1921, коли створювались умови для розгортання міжнародної співпраці в національних інтересах України, зокрема формувалися зовнішньополітичні інституції українських державних утворень (перше з них — Генеральне секретарство міжнародних справ Української Народної Республіки, очолюване О. Шулгиним, створено 9 (22) грудня 1917, цей день з 2000 відзначається українськими дипломатами як професійне свято), приймалися законодавчо-правові акти щодо дипломатичної діяльності, створювалися тимчасові надзвичайні місії, які поступово реформувалися у постійні дипломатичні представництва. У червні 1918 прийнято «Закон про посольства і місії Української Держави», у липні того ж

року — «Закон про українську консульську службу». Формування, становлення й діяльність зовнішньополітичних відомств та їх структур за кордоном державних утворень періоду Української революції — Центральної Ради, Української Держави гетьмана П. Скоропадського, Директорії УНР і Західно-Української Народної Республіки були зумовлені насамперед їх прагненням вийти на міжнародний рівень. Ця діяльність стала важливою складовою процесу українського державного будівництва. Утім, характерною особливістю розбудови й розвитку дипломатичної служби всіх українських державних формувань була складна геополітична ситуація наприкінці Першої світової війни і в перші повоєнні роки. Самостійницькі українські державні утворення стали об'єктом прагматичного інтересу з боку Росії, Четверного союзу, держав Антанти та сусідніх країн і змушені були скеровувати зовнішньополітичну діяльність виключно на захист своєї незалежності, яку, незважаючи на всі зусилля молоді української дипломатії, так і не вдалося зберегти.

Певні традиції функціонування вітчизняної дипломатичної служби закладені у період Української Соціалістичної Радянської Республіки (1919–1923) та Української Радянської Соціалістичної Республіки, коли наприкінці Другої світової війни після двадцятип'ятилітньої перерви в СРСР поновлювалися повноваження союзних республік у зовнішніх зносинах: 4 березня 1944 Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про створення союзно-республіканського Народного Комісаріату закордонних справ УРСР». Дипломатична служба УРСР у 1944–1991 зосереджувалася здебільшого у галузі багатосторонньої дипломатії шляхом участі в міжнародних організаціях, передусім в Організації Об'єднаних Націй, однією з держав-засновниць якої УРСР стала 1945, взявши зокрема активну участь у творенні Статуту ООН. У перші повоєнні роки УРСР прагнула якнайактивніше виявити себе на практично невідомій їй дипломатичній ниві і, незважаючи на свій обмежений міжнародно-правовий статус, стала тією чи іншою мірою причетною до багатьох важливих подій післявоєнного облаштування світу в умовах «холодної війни».

Сучасний етап діяльності української дипломатичної служби фактично розпочався з ухваленням Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 Декларації про державний суверенітет України, в якій зазначалося, що Україна «як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій». Наступним важливим документом для вітчизняної дипломатичної служби стала постанова Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин», яка передбачала налагодження дипломатичних, консульських, торговельних відносин з іноземними державами, забезпечення безпосередньої участі України в загальноєвропейському

процесі та європейських структурах і підготовку проектів законів, що мають регулювати зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні зносини України, і створення системи підготовки кадрів для органів зовнішніх відносин республіки. Однак лише після прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 і його підтвердження результатами всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 створені необхідні правові й політичні передумови для становлення незалежної Української держави, а, отже, й для утвердження України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Саме результати референдуму стали ключовим моментом у процесі міжнародного визнання України, яке розпочалося відразу після вільного народного волевиявлення: лише впродовж грудня 1991 незалежна Україна визнана 66 державами світу. Паралельно з міжнародним визнанням України досить активно здійснювалося відкриття дипломатичних представництв іноземних держав і дипломатичних установ України за кордоном. Вже наприкінці 1994 в Україні були акредитовані посли 78 держав, з них 55 із резиденцією у Києві, а в системі МЗС України налічувалося вже 54 закордонні установи в 43 країнах. Водночас відбувався активний процес визначення національних інтересів і зовнішньополітичних пріоритетів України, створення національної правової бази зовнішньополітичної й дипломатичної діяльності та розвитку двосторонніх і багатосторонніх міжнародних відносин, який набув системного й послідовного характеру.

З погляду концептуальної визначеності зовнішньополітичного курсу України особливе значення мала постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 «Про Основні напрями зовнішньої політики України», яка й досі лишається керівним документом для українського уряду, МЗС, дипломатичних і консульських представництв України за кордоном. В ньому вперше чітко визначені базові національні інтереси України, найголовніші завдання, принципи і засади, пріоритетні функції та головні напрями зовнішньополітичної діяльності, а також механізм реалізації зовнішньої політики і розбудови дипломатичної служби нашої держави.

Принципове значення з погляду зміцнення міжнародно-правової суб'єктності нашої держави у цілому та формування засадничих принципів її зовнішньої політики зокрема мало ухвалення Верховною Радою України 28 червня 1996 Конституції України. В Основному Законі України набули подальшого розвитку й конституційного закріплення головна мета і принципи національної зовнішньої політики та її визначальні напрями, а також зафіксовані повноваження у здійсненні зовнішньої політики Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Згідно зі ст. 106 Конституції України керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави здійснює Президент України, який представляє державу в міжнародних відносинах, веде переговори та укладає міжнародні договори України,

приймає рішення про визнання іноземних держав, призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає вірчі й відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав.

Правові засади й порядок організації дипломатичної служби України визначаються низкою інших законів України та указів Президента України, серед яких — закони: «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991, «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991, «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993, «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» від 23 квітня 1999, «Про дипломатичну службу» від 20 вересня 2001, укази Президента України: «Про Положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992, «Про Положення про дипломатичну службу в Україні» від 16 липня 1993, «Про Консульський Статус України» від 2 квітня 1994, «Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин» від 18 вересня 1996, «Про Положення про Міністерство закордонних справ України» від 3 квітня 1999. Згідно з Указом Президента України «Про Положення про Міністерство закордонних справ України» центральним органом виконавчої влади України, що забезпечує відповідно до наданих йому повноважень проведення зовнішньої політики держави і координацію діяльності в галузі зовнішніх зносин, є Міністерство закордонних справ України. Його основними завданнями є: «участь у забезпеченні національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства, сприяння забезпеченню стабільності міжнародного становища України, піднесенню її міжнародного авторитету, поширенню у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера; створення сприятливих зовнішніх умов для зміцнення незалежності, державного суверенітету, економічної самостійності та збереження територіальної цілісності України; забезпечення відповідно до наданих повноважень цілісності та узгодженості зовнішньополітичного курсу України; захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном; сприяння розвитку зв'язків із зарубіжними українськими громадами та надання цим громадам підтримки і захисту відповідно до норм міжнародного права та чинного законодавства України».

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про дипломатичну службу» (Із змінами, внесеними згідно із законами № 253-ІУ від 28 листопада 2002 і № 2105-ІУ від 21 жовтня 2004), основними функціями дипломатичної служби визначено: забезпечення підтримання дипломатичних зносин з іншими державами, представництво України у міжнародних організаціях і спеціальних місіях; здійснення зовнішньополітичної діяльності держави;

організація проведення переговорів і підготовка укладення міжнародних договорів України; підготовка разом з іншими центральними органами виконавчої влади пропозицій щодо укладення, виконання, припинення дії міжнародних договорів і внесення їх у встановленому порядку на розгляд Президенту України та Кабінету Міністрів України; внесення в установленому порядку на розгляд Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України пропозицій і рекомендацій з питань відносин України з іншими державами і міжнародними організаціями; підготовка пропозицій щодо удосконалення законодавства України у галузі міжнародних відносин; здійснення функцій дипломатичного протоколу в забезпеченні зовнішніх зносин з іншими державами, міжнародними організаціями; забезпечення функціонування єдиної державної системи реєстрації, обліку та зберігання міжнародних договорів України; здійснення функцій депозитарію міжнародних договорів, укладених Україною; сприяння діяльності іноземних дипломатичних представництв і консульських установ, представництв міжнародних організацій в Україні, а також здійснення контролю за додержанням дипломатичних і консульських привілеїв та імунітетів; сприяння взаємодії органів законодавчої, виконавчої й судової влади в частині здійснення ними зовнішніх зносин і дотримання міжнародних зобов'язань України; здійснення інформаційного забезпечення Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України з питань зовнішньополітичної діяльності; поширення інформації про Україну за кордоном; організація на території України та за кордоном консульської роботи, забезпечення візової політики України, здійснення в межах своїх повноважень паспортного забезпечення; сприяння органам законодавчої, виконавчої та судової влади у здійсненні ними міжнародних зв'язків, надання їм відповідної методичної, консультаційної та інформаційної допомоги; здійснення інших функцій відповідно до чинного законодавства України.

Систему органів дипломатичної служби становлять: Міністерство закордонних справ України, представництва МЗС України на території України, закордонні дипломатичні установи України. Кадри дипломатичної служби — працівники, які обіймають штатні дипломатичні або адміністративно-технічні посади на постійній основі чи на визначений термін. Приймаються на дипломатичну службу України, у т. ч. для роботи у закордонних дипломатичних установах, на конкурсній основі громадяни України, які мають відповідну фахову освіту, необхідні професійні та ділові якості, володіють державною та іноземними мовами й за станом здоров'я можуть бути направлені у довготермінове відрядження за кордон. Дипломатичним працівникам системи органів дипломатичної служби присвоюються дипломатичні ранги, адміністративно-технічним — відповідні ранги державних службовців у порядку, передбаченому Законом України «Про

державну службу». В органах державної служби здійснюється ротація працівників. Фінансове й матеріально-технічне забезпечення дипломатичної служби здійснюється з Державного бюджету України.

Нині діяльність Міністерства закордонних справ України значно розширена і реформована. 1990 в ньому працювало майже 150 осіб, зокрема 97 дипломатів, а наразі загальна кількість працівників системи МЗС становить майже 2300 осіб. За кордоном діють 82 посольства і 32 консульства України. Договірно-правова база міжнародних відносин України становить понад 4 тис. договорів і угод різного правового статусу.

Важлива увага в міністерстві закордонних справ надається підготовці нових поколінь українських дипломатів. У центральному апараті МЗС України працюють майже 60% працівників віком до 30 років, у закордонних установах — до 40%. Розширено регіональне представництво серед працюючих у МЗС. Серед головних вищих навчальних закладів для дипломатичної служби вагомую роль відіграють Дипломатична академія України при МЗС України, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені І.Франка, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого та деякі інші навчальні заклади України.

Після прийняття Декларації про державний суверенітет МЗС України очолювали: А. М. Зленко (27 липня 1990 — 25 серпня 1994), Г. Й. Удовенко (25 серпня 1994 — 17 квітня 1998), Б. І. Тарасюк (17 квітня 1998 — 29 вересня 2000), А. М. Зленко (2 жовтня 2000 — 2 вересня 2003), К. І. Грищенко (2 вересня 2003 — 4 лютого 2005), Б. І. Тарасюк (4 лютого 2005 — 21 березня 2007), А. П. Яценюк (21 березня 2007 — 18 грудня 2007), В. С. Огрязко (18 грудня 2007 — 3 березня 2009), П. О. Порошенко (9 жовтня 2009 — 11 березня 2010), К. І. Грищенко (з 11 березня 2010).

Літ.: Дипломатія сучасної України (Енциклопедичний довідник). — К., 1997; Гуменюк Б. І. Основи дипломатичної та консульської служби. — К., 1998; Руденко Г. М. Україна дипломатична. — К., 1999; Гуменюк Б. І., Щерба О. В. Сучасна дипломатична служба: Навч. посібник. — К., 2001; Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001; Г. М. Руденко. Основи консульських зносин. — К., 2006.

С. В. Віднянський.

ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ. Постала за традиціями Війська Запорозького і діяла без оформлення у відповідну спеціалізовану установу. Її функції виконувала група військовиків, які займалися проведенням зовнішньої політики. Управління службою здійснювалося старшинською радою й гетьманом. Рада розробляла напрями зовнішньої політики, умови угод і договорів. Гетьман